

Aki Huhtinen & Juha Varto

Epäluulo, vainoharha, poliittinen terveys?

Elokuvassa ”Radio tulee hulluksi”¹ Yleisradion reporterit esiintyy ravintola Kappelissa mielenvikaisena, jotta voisi seurata ihmisten reaktioita. Toimittaja järjestetään mielisairaalaan. Sairaalassa hänen käyttäytymisensä tervejärkisenä vahvistaa lääkärin diagnoosin: hullu mies. Komedian ainekset ovat kasassa.

Yhteiskunnallisena asetelmana komedia johtaa tragediaan. Asetelma herättää kysymyksiä, joihin annetuilla vastauksilla on merkitystä julkisen moraalien ymmärtämisessä. Voimmeko olla vakuuttuneita, että normaaliksi ja luonnolliseksi ymmärtämämme elämäntapa ei jo olisi diagnosoitu, patologisoitu ja kriminalisoitu ennen kuin ehdimme sitä ajatella? Olisiko tämä voinut tapahtua jo ennen syntymäämme? Kuinka voimme olla varmoja elämäntapamme terveydestä moraalissa mielessä?

Onko ainoa mahdollisuus päästä selville todellisen elämämme luonteesta ”hyppäämällä” - Kierkegaardia seuraten - kohti vainoharhaisuuden kuilua? Vainko siten voi nähdä, mitä peittävät kulissit, joiden väitetään olevan demokratian ja yhteiskunnan normaalin toiminnan taustana?

Ihminen toimii poliittisesti silloin, kun jostakin ei ole täyttä varmuutta. Mikäli jokin asia on kaikkien kannalta itsestään selvä, siitä ei tarvitse keskustella. Asiaa vain hallinnoidaan. Epävarmoissa kysymyksissä, joissa on kiistanalaisia vaihtoehtoja, ainoa keino omien asioiden ajamiseksi on kääntyminen joitakin

¹ Matti Kassila, 1952.

toisia vastaan. Tehokkainta tämä on silloin kun liittoutuu yhdessä muita vastaan.

Massat ja epäluulot

Massayhteiskunnassa, jollaiseksi kulutusyhteiskunta väkisikin muodostui, epäluulo liittyy olennaisesti sekä yksilöiden että laumojen käyttäytymiseen. Epäluulo syntyy hallinnoinnista, jonka tekijät tietävät, että massayhteiskunnassa ihmisiä on viisainta käsitellä vainoharhan avulla. Kyseessä on tiedon ja sen salaamisen, huhun ja leimaamisen peli, jossa yksilöt ovat avuttomia, koska pelin henkeen kuuluu, ettei kukaan tiedä tarpeeksi ja jokainen joutuu täydentämään tietonsa luulottelulla ja kuvittelulla. Kaikki luulo ja kuvittelu synnyttää epätodellisen julkisen, joskin yksilössä syntyvän, alueen, jota kukaan ei voi enää hallinnoida.

Massakäyttäytymisessä vainoharhaisuus on sääntö. Massoja käsitellään epäluulon voimalla ja epäluulo kasvaa vainoharhaksi, kun se on kadottanut tunnistettavat juurensa ja kun epäluuloinen mieli luo merkitysyhteyksiä, jotka kylläkin ovat täysin historiallisia (tuttuja, banaaleja) mutta samalla paljastavat epäluulon abstraktin idean täydessä kukassa. Vainoharhaisuus ei kuitenkaan ole mielen sairautta eikä ylireagointia tiedon riittämättömyyteen. Vainoharhaisuus on pitänyt ihmissukua yllä tuhansia vuosia: älä luota, älä lepää, epäile kaikkea metodisesti! Kyseessä on tarpeelliseksi havaittu menetelmä.

Massayhteiskuntaa valmistellut porvarillinen yhteiskunta ei ollut epäluulossa mikään poikkeus: se tarvitsi vainoharhaisuutta mutta määritteli vainoharhan sairaalloiseksi tilaksi, joka koskee vain yksilöä. Porvarillinen yhteiskunta oli kaikkein vainoharhaisin yhteiskuntamuoto. Se itse valitsi keinokseen romaanin kuvatakseen sadoin tavoin, kuinka vainoharha rakentuu porvarillisen yhteiskunnan alkutekijöistä. Se myös osoitti välttämättömän pakon pehmentää vainoharhan sosiaalisia ilmentymiä, sillä porvarillisen yhteiskunnan ontous olisi joutunut sattuvan kritiikin kohteeksi, mikäli sen paljastuminen vainoharhana olisi ollut ilmeistä, kuten Thomas Mannin romaanissa *Taikavuori*².

Perintönsä nykyinen yhteiskunta on käyttänyt taiten. Vallan ja tiedon omistajat pyrkivät kaikin tavoin pelaamaan siten, että epäluulon määrä on vakio ja itsessään tekee mahdottomaksi avata tai paljastaa minkään julkisen asian tilaa.

² *Der Zauberberg*, 1924.

Samalla vainoharhaisuus määritellään kypsymättömyydeksi, joka on uusi yksilön patologian muoto, lähellä hulluutta mutta syntynyt arvostelukyvyn kehittymättömyydestä ja huonosta ymmärryksestä. Kypsymätön tarttuu julkisessa tiedossa juuri siihen osaan, johon on tarkoitettukin tarttumaan, hämähäykseen. Mutta massayhteiskunnassa yksilöt toimivat tässä järkevästi: he puuttuvat siihen, minkä porvarillisen yhteiskunnan ihminen sivuutti mutta mikä ehkä on avain selviytymiseen.

Vainoharhaisuus ja yhteiskunnan suojaverkostot

Klassisena esimerkkinä vainoharhaisuuden tarpeellisuudesta voidaan pitää turvallisuuden ja fyysisen voimankäytön valtuutuksen saaneita organisaatioita. Näille instituutioille, yhteisöille ja organisaatioille - kuten asevoimalle, poliisijärjestelmälle tai tiedusteluorganisaatioille - on luonteenomaista tarkasti ritualisoitu julkisuuskuva, jota huolella vaalitaan yhteiskunnallisista muutoksista riippumatta. Univormun käsite kuvaa yhtenäisyyttä ja homogeenisuutta niin fyysisellä kuin henkiselläkin tasolla. Massoille turvallisuuden, vakauden ja yhtenäisyyden mielikuvia viestivät yhteiskunnalliset voimatoimijat ovat univormun takana näkymättömissä. Voimatoimijoiden maailma ei koskaan näy eivätkä sen keinot koskaan ole julkisia. Peliin kuuluu, että nämä voimat vaativat aina enemmän valtuuksia itselleen, vaikka kukaan ei tiedä, mitä valtuuksia niillä jo on.

Jos aikoo ymmärtää kuinka valta toimii yhteisöissä, on oltava ohjelmallisesti vainoharhainen. Ongelmana on, että vallan rakenteellinen, salainen vääristyminen epäoikeudenmukaisuudeksi saa mittakaavat, joissa niiden julkittuotat auttamatta leimautuu hulluksi muun yhteisön pitäessä omaa alistunutta olotilaansa normaalina. Rakenteellisesti katsoen yksilön tasolla vainoharhainen asenne sen tutkivassa ja kyseenalaistavassa hengessä on kuitenkin ainut tapa ylläpitää demokratiaa yhteisöissä.

Metodi vai ei

Nykyisessä vaiheessa sosiaalista kehitystä vainoharhalla on kaksi tehtävää. Vainoharha on tärkein julkinen moottori, joka elähdyttää kulutuksellista käyttäytymistä. Kansalainen identifioi itsensä kuluttajana, koska muut identifioinnit ovat jo mahdottomat Jumalan (mikä tahansa jumalan) kuoleamisen jälkeen. Passiivisuuden voi voittaa kuluttamalla; kuluttajana jokainen voi

vastata haasteeseen, jonka tekninen kehitys on antanut. Tekninen kuvittelu on jatkuvasti päihittänyt ihmisen oman kuvittelukyvyn ja kyvyt. Kuluttaminen näyttää olevan viimeinen vastaus tästä syntyvään riittämättömyyden tunteeseen, jota tunnemme teknisen kehityksen edessä.

Toiseksi, vainoharha on massapiirre, joka on helposti manipuloitavissa ja ohjattavissa. Jokainen massassa ajattelee, että hän on kelpo lähde kokemuksen epäilyyn. Riittämättömyys on tärkeä syy: kulutusyhteiskunnassa ei kukaan voi olla "kaikki" mutta jokainen voi ilmaista "mitä tahansa" vain alistamalla itsensä pienimmälle yhteiselle identifikaatiolle, kuluttajaksi, joka etsii uutuuksia ja identifioi itsensä niissä.

Tämä identifiointi antaa valtaa jokaiselle, joka haluaa leikkiä jumalaa. Hallitukset, uskonnot ja manipulaattorit omistavat pelikentän, jolla kukaan ei ole vastuussa mutta kaikki kaupanteko on sallittua. Kuluttajan mieli ja moraali ovat niin hämmentyneet ja avoinna, että he sallivat mitä tahansa käytöstä, joka tuottaa koherenssia. Vainoharha tuottaa paljon koherenssia, koska se kokoaa yhteen katkelmalliset kokemukset, uskomukset ja toivon jonkinlaiseksi pooliksi, jossa yksi juoni tuntuu antavan mielen kaikille avoimille tarinoille.

Porvarillisen jälkeisessä yhteiskunnassa hallitukset ja julkinen tila ovat innokkaita ja kykeneviä käyttämään vainoharhaa. He antavat meille massakäsittelyn. Meidän oletetaan sekä uskovan että käyttäytyvän mallin mukaan, joka on sovellettavissa jokaiseen, mihin tahansa tilanteeseen ja kaikkiin vastakohtiinkin. Meille tarjotaan ristiriitaisia tarinoita, viitteitä, katkelmia ja pelkää hämäystä, jolla on tolkkua vain yksittäisessä mielessä, joka on alistettu piirteelle, jonka kaikki jakavat, kuluttajakokemukselle. Me kulutamme tietoa, uskoa ja epäluuloa. Me kulutamme yksilöllisyyttä kriittisenä mielenä mutta vain kun se sopii kulutuksellisuuteen. Kypsyä ei enää tarvita, niinpä emme enää pidä vainoharhaa patologisena. Päinvastoin, me tunnistamme sen tyytyväisinä. We hylkäämme patologian ja syleilemme ilolla massailmiötä, joka antaa elämälle koherenssia.

Totuus, joka joskus kuului tähän rakenteeseen, on menettänyt merkityksensä, siinä missä kauneus ja hyvyyskin. Tiedon rakentamista ei enää tarvita. Se oli kristillisen filosofian ilmiö, kuten totuuden etsiminen. Enää ei ole "tietoa", sillä sen on korvannut itse valittu ja julkisuudessa luotu vainoharha.

Salaliittoteoriat

Vainoharhaisuus todellisuuden tutkimusasenteena liittyy vahvasti salaliittoteorioiden maailmaan. Näissähän ajatuksena on, että valtaa pitävät

synnyttävät keinotekoisesti katastrofin kiinnittääkseen massojen huomion hämähäykseen peittääkseen todellisen katastrofin ja epäoikeudenmukaisuuden kehittymisen. Todelliset katastrofit eivät ole hetken uutisia vaan rakenteellisia kehittyviä, joiden edessä kuka tahansa on aseeton. Asevarustelu, ympäristöongelmat, nälänhätä tai kehittyvien maiden ihmisten suojattomuus ovat tällaisia kehittyviä. Ne ovat syntyneet välinpitämättömyydestä ja kolonialistisesta asenteesta, joiden avulla on luotu hyvinvointia ja rikkauksia toisaalla. Ne ovat todellisia katastrofeja, joiden näkemistä melkein kaikki väistävät.

Esimerkkejä on tuhansia.

Länsimaat tekevät ongelmaksi yleisellä tasolla ihmisoikeudet sen sijaan, että nostaisivat esille ihmisen poliittiset oikeudet. Euroopassa ja muissa korkean elintason valtioissa ihmisoikeudet ovat jo melko pitkälle toteutuneet, ainakin massojen itseilluudessa. Poliittiset oikeudet eivät ole yhtä kehittyneitä, kuten nähdään tälläkin hetkellä, kun salaisille poliiseille annetaan kasvavasti oikeuksia vakoilla omia kansalaisia eikä poliisin työtä alisteta julkiselle kontrollille. Ihmisoikeuksia viedään muualle, koska ihmisoikeuksien käsite on tarpeeksi epävakaa. Kolonialismin perinteessä voidaan jatkaa omien intressien ajamista. Humanitaarisen katastrofin ja humanitaarisen operaation käsitteet antavat oikeuden viedä turvallisuutta maailman epävakaille alueille ja samalla vakiinnuttaa siellä sellaisen taloudellisen ja moraalisen rakenteen tarve, joka suojelee näin aloitettuja sijoituksia.

Ihmisoikeuksista on tullut hämäys, jolla estetään poliittisten oikeuksien vaade. Tähän on myös hyvä tekosyy: Jos joku nousee vastustamaan Yhdistyneiden Kansakuntien peruskirjaan laadittuja ihmisoikeuksia niiden epäpoliittisuuden vuoksi, hänet leimataan melko varmasti hulluksi tai vainoharhaiseksi. Valhe tai salaliitto on liian suuri ollakseen uskottava; valheesta on tullut niin normaali ja totuudenmukainen, että kukaan ei halua rasittaa arkeaan miettimällä sitä.

Harhauttaminen ja propaganda

Harhauttaminen on luonnon viisautta. Tylli tai koskikara ovat taitavia harhauttamaan ketun pois pesän luota tanssimalla jossakin kauempana, esittämällä hautomiseleitä ja hyppimällä ikäänkuin peloissaan. Harhauttaminen on myös yksi vanhimmista ihmisen taidoista. Ihastelemme loistavaa taikatempunäytöstä ja annamme suuren arvon aistiemme havainnoille, silloinkin, kun niitä on petkutettu. Mutta pohtiessamme, oliko yhdysvaltalainen astronautti todella kuun pinnalla (astronautin varjo on mukana kuvassa vaikka

näin ei kuussa pitäisi olla) tai oliko World Trade Centerin tornien luhistumisen syynä terroristien kaappaamien lentokoneiden iskeytyminen niihin vai edeltä käsin asetetut räjähdysaineet, vakavoidumme ja pelkäämme ajatella pidemmälle. Taustalla on näykkivä pelko, että arkemme perustuisi mittakaavassaan huikealle valheelle.

Propaganda kehittyi nykyisin tunnetuihin mittoihinsa renessanssin ajan käytännöistä, kun kirkko aloitti vastauskonpuhdistuksen. Lutherin kuvaaminen "himokkaaksi" munkiksi, joka tahtoi naimisiin "rivon" nunnan kanssa, on kantautunut meidän päiviimme asti. Propagandan käsite on myöhemmin saanut erilaisia merkityksiä, kuten havaintojen hallinta, maineen hallinta, suostuttelu ja mainonta. Perusideana on lähtökohta, että ihmisten uskomuksiin ja tietoihin vaikutetaan niin, että ihmiset itse eivät huomaa vaikutuksen tavoitetta.³ Vaikuttajan päämääränä on saada massat käyttäytymään halutulla tavalla massojen sitä huomaamatta. Propagandan historia on epäonnistuneiden vaikutuspyrkimysten historiaa, koska onnistuneista meillä ei ole tietoa. Siksi ainoa tapa lähestyä paljastumattomia tapauksia on epäluulo.

Ihmisen havaintojen vääristäminen tai siirtäminen haluttuun suuntaan on haasteellista mutta ei mahdotonta. On helppoa saada ihminen uskomaan johonkin, mutta se ei vielä ole syy, että ihminen alkaisi toimia vaikuttajan haluamalla tavalla. Tästä asetelmasta löytyy runsaasti esimerkkejä sotien ajoilta, jolloin toisiaan vastaan taistelevat valtiot levittivät psykologisen sodankäynnin keinoin valheita vastapuolen hallitsijoiden ja johtajien korruptoituneisuudesta tavallisen kansan tietoon. Kansalaiset köyhyydessään kyllä uskoivat johtajiensa elävän mukavaa elämää, mutta se harvoin vielä johti omien hallitsijoiden syrjäyttämiseen.

Tarkkailla ja vainoharhailia

Tieteenfilosofia rakentuu kahden teoreettisen rakennelman varaan. Ensimmäinen on ollut, että olioiden ja ilmiöiden taustalla vaikuttaa jokin perusta, jota vasten oliot ja ilmiöt saavat merkityksiä. Kun joku on valinnut keinot tarkastella kohdetta, on kohde nähty liikkuvana suhteessa pysyvään perustaan. Ajatus evoluutiosta ja paradigmasta kumuloituvana ja itseään korjaavana on ollut tämän lähtökohdan tieteiden perusta. Lähtökohta on avannut mahdollisuuden tulevaisuuteen orientoituneelle tutkimukselle, mallintamiselle ja pyrkinyt tarkentamaan menetelmiään. Tarkastelun motiivi on

³³ Viktor Pelevin on erityisen taidokkaasti kuvannut propagandan asemaa niin totalitaarisessa kuin demokraattisessakin valtiossa. Pelevin, *Sukupolvi P*, 1999 & *Omon Ra*, 1991.

ollut tekninen. Tekniikan vaara on, että se kätkee todelliset kasvonsa silloin, kun se toimii.

Toinen teoreettinen orientaatio on käytännöllinen ja emansipatorinen. Lähtökohta on ollut korostaa, että kohde on myös itsessään olemassa. Koska kohdetta on pidetty aktiivisena osapuolena, on tarkkailija nähty relatiivisena. Tutkimuskohde on tutkimuksen aktiivinen, elävä ja presensissä oleva tietoa tuottava. Kohteen ulkopuolella ei siis ole mitään ulkoista perustaa (aika-avaruus-ulottuvuutta), jonka suhteen kohdetta manipuloitaisiin.

Jokainen "todellisuuden" tai "maailman" ala on aina kehystetty tai rajattu jollakin näkymättömällä rajauksella. Kahden perspektiivin välinen ero on palauttamaton. Meillä ei ole kahta perspektiiviä vaan perspektiivi ja sitä kiertävä tai väistävä perspektiivi. Toinen perspektiivi täyttää puutteen, jota emme voi nähdä toisen perspektiivin suhteen. Esimerkiksi maalauksessa olevat kehukset eivät ole maalauksen todelliset kehukset. On olemassa toinen näkymätön kehys, joka rajaa havaintoamme. Fyysisen ja näkyvän kehysten välinen ero ei ole ylitettävissä.⁴ Voimme tehdä oikean päätöksen mutta väärään aikaan.

Orson Welles, yhdysvaltalainen elokuvaohjaaja ja mielipidevaikuttaja, keksi tekniikan kameran käyttöön, jolla hän selkeästi määritteli subjektin. Kuvatessaan media-moguli Citizen Kanen kasvoja niin läheltä, että tausta ei erottunut selvästi, hän alleviivasi subjektinsa irrallisuutta suhteessa kontekstiin eli sosiaaliseen ympäristöön.⁵ Rakenteellisessa vääristymässä on siis kyse havaintojen kiinnittämisestä kohteen ja taustan väliseen kuiluun.

Slavoj Zizekin ajatus parallaksin kuilusta ilmenee modernisaatiossa myös politiikan ja talouden välillä. Kun politiikka pyrkii kontrollin ja säätelyn välineeksi "biopolitiikan" ja "hallinnon" avulla, talous on jatkuvan integraation ja kasvun väline lisäarvon tuottamiseksi ja paikallisuuden riippuvuuden vähentämiseksi.⁶

Zizek kirjoittaa⁷, kuinka kapina, esimerkiksi Pariisin mellakat tai Viron patsas-kiista oli vain vihanpurkaus ilman viittausta positiiviseen visioon. Jos sanonnalla "elämme ideologioiden jälkeistä aikakautta" on jokin merkitys, se on tässä. Zizekin mukaan järjestelmänvastaisuus ei pysty artikuloimaan itseään realistiseen vaihtoon, vaan ainoa valinta on sääntöjen mukaan pelaaminen tai (itse)tuhoisa väkivalta, väkivalta, joka suuntautuu lähes yksinomaan itseä kohtaan. Kaduilla poltetut autot ja koulut tai verkoissa hakkeroidut palvelimet

⁴ Slavoj Zizek, *The Parallax View*, 2007, 29.

⁵ Zizek, sama, 45.

⁶ Zizek, sama, 321.

⁷ Slavoj Zizek, "Väkivalta, irrationaalinen, rationaalinen". Suomentanut Miikka Saukkonen. [<http://megafoni.kulma.net/index.php?art=307>, luettu 3.6.2007]

eivät kuuluneet rikkaille, vaan olivat osa juuri sen yhteiskuntakerroksen vaikeasti voitetuista saavutuksista, josta protestoijat tulevat. Kuten tuttu vertaus sanoo: kun kansanjoukot ovat nälkäisiä, ne menevät kaduille ja polttavat leipomot.

Kenties olisi hyvä aloittaa asettamalla äskettäiset purkaukset sarjaan, jonka ne muodostavat kahden toisenlaisen väkivallan tyyppin kanssa, joiden liberaali enemmistö tänään kokee uhkaavan elämäntapaamme: (1) suorat "terroristiset" hyökkäykset (itsemurhapommittajien toimesta); (2) oikeistopopulistinen väkivalta; (3) lähiöiden nuorison "irrationaaliset" purkaukset. Tänä päivänä liberaali on huolissaan näistä kolmesta jokapäiväisen elämänsä häiriötekijästä: terrori-iskuista, nuorisoväkivallasta, oikeistopopulistisista paineista.

Analyysin ensimmäisenä askeleena on asettaa näitä väkivallan lajeja vastaan niiden vastaväkivalta: vastapooli "terroristisille" hyökkäyksille on Yhdysvaltain sotilaallinen koloniaalinen toiminta maailmanpoliisina; vastapooli oikeistopopulistiselle väkivallalle on hyvinvointivaltion kontrolli ja sääntely; vastapooli nuorison purkauksille on kapitalistisen järjestelmän anonyymi väkivalta. Kaikissa kolmessa tapauksessa väkivalta ja vastaväkivalta ovat juuttuneet noidankehään, kukin tuottaen sitä vastapuolta, jota pyrkii haastamaan. Kaikissa kolmessa tapauksessa katujen väkivalta on voimattomuuden epäsuora tunnustus.

Suuri myytti synnyttää vainoharhaa

Isaiah Berlinin kuningasajatuksena oli teesi, jonka mukaan länsimainen ajattelu eri muodoissaan pohjautuu kolmen kyselemättä hyväksytyyn dogmin muodostamaan "suureen myyttiin". Ensimmäisen dogmin mukaan jokaiseen aitoon kysymykseen on olemassa vain yksi oikea vastaus, joten kaikki muut vaihtoehdot ovat auttamatta vääriä. Toisena opinkappaleena on oletus, että oikeat vastaukset voidaan tietää ainakin periaatteessa tavalla tai toisella. Kolmas dogmi puolestaan olettaa, että oikeat vastaukset muodostavat yhdessä riidattoman kokonaisuuden, sillä tosi väittämä ei voi olla yhteensopimaton toisen yhtä toden väittämän kanssa.⁸

Vaaralliseksi "suuren myytin" tekee Berlinin silmissä siihen sisältyvä moraalinen ulottuvuus, jonka mukaan ykseys tai samanlaisuus on hyvää ja moneus tai erilaisuus pahaa, sairasta tai luonnotonta. Kun etujoukko on löytänyt Totuuden esimerkiksi pyhistä kirjoituksista, luonnontieteellisestä

⁸ Jalava, Marja (2002) "Moniarvoisuuden puolustus" [<http://www.helsinki.fi/historia/yhdistys/arviot2002/iberlin.htm>, luettu 3.6.2007]

tutkimuksesta tai "puhdassieluisten" talonpoikien parista, se kiiruhtaa julistamaan oman maailmankatsomuksensa aina ja kaikkialla päteväksi "lopulliseksi ratkaisuksi". Tässä uskossa se ryhtyy sosiaalisiin järjestelyihin, jotka tähtäävät täydellisen yhteiskunnan luomiseen. Koska ihmisten todellinen olemus, etu ja tarpeet ovat tämän myytin mukaan pohjimmiltaan yhteneväiset, on muiden pakottaminen oikeaan järjestykseen suorastaan pyhä velvollisuus kaikille niille, joilla on siihen tarvittava voima ja tieto. Dogmaattisen varmuutensa turvin toinen toistaan armottomammat hirmuhallitsijat ja vainoajat nukkuvat teoistaan huolimatta yönsä levollisina; onhan heillä "syvä, tyyni ja horjuttamaton vakaumus siitä, että tarkoitus pyhittää täysin heidän keinonsa".

Berlinin vaihtoehto edellä kuvatulle arvomonismille on pluralismi, "ihanne vapaudesta saada elää omien toiveidensa mukaisesti". Eurooppalaisessa ajattelussa tämän ihanteen ensimmäisiä varsinaisia puhemiehiä olivat Berlinin mukaan italialainen filosofi Giambattista Vico (1668–1744) ja saksalainen pappiskirjailija Johann Gottfried von Herder (1744–1803). Varsinainen läpimurto tapahtui romantiikan kaudella. Romantiikan suurena ansiona hän pitää, että romantikot paljastivat ihmisten päämäärät lukuisiksi, usein arvaamattomiksi ja osin ristiriitaisiksi. Näin he kumosivat lopullisesti uskon käyttäytymistä koskeviin objektiivisiin, yleispäteviin totuuksiin sekä täydellisen ja sopusointuisen, konflikteista, vääryyksistä ja sorrosta täysin vapautuneen yhteiskunnan mahdollisuuteen.

Pluralistina Berlin vaatii "sen tosiseikan tunnustamista, että ihmisillä on useita päämääriä, jotka kaikki eivät ole yhteismitallisia ja jotka jatkuvasti kilpailevat keskenään". Näitä erilaisia itsessään arvokkaina pidettyjä arvoja ei voi alistaa yhden nimittäjän määräämiksi tai edes periaatteessa sovittaa harmonisesti yhteen. Esimerkiksi yhteiskunnallinen tasa-arvoisuus saattaa vaatia vapauden rajoittamista ja ankara oikeudenmukaisuuden vaatimus taas joutua ristiriitaan armon ja säälin kanssa. Ihannemaailman myyttiin takertumisen sijasta Berlin suosittelee sellaisen yhteiskuntajärjestyksen luomista, joka "vähintäänkin välttää moraalisesti sietämättömiä vaihtoehtoja ja parhaimmillaan kannustaa aktiiviseen solidaarisuuteen yhteisten päämäärien tavoittelussa".

Strategiat, lupaus ja illuusio

Tolstoin mukaan historian lainalaisuuksien tutkiminen tulee kohdentaa kuninkaiden, ministerien ja kenraalien sijasta yksittäisten ihmisten arkisiin käytäntöihin, jotka liikuttavat massoja. Näkyvän ja yksittäisen hallitsijan

aikana vallankäyttö tähtäsi massojen voiman lisäämiseen ja niiden vahvistumisen ohjaamiseen. Sen sijaan tieteellistaloudellisen uuden modernin ajan kuri- ja kontrollikäytännöt tähtäävät ihmisen voimien riistämiseen normalisoimisen prosessien kautta tukahduttamalla ja alistamalla ihmisessä olevia luontaisia voimia. Ihmistieteiden objektivoinnit synnyttävät ihmisyyden malleja, joiden suhteen yksittäinen ihminen voi korjata subjektiaan ja rakentaa identiteettiään omista käytännön suoritteissaan. Normalisointi kohdistuu yksilöihin ja heidän toimintansa yksityiskohtiin.

Manageriaalinen käyttäytyminen tähtää tiettyjen päämäärien saavuttamiseen. Ihmiselle ei siis riitä tuntemus vapaudesta vaan tuo tuntemus on aina ymmärretty suhteessa jonkin tuntemuksen sosiaaliin ja kulttuurisiin malleihin. Valintaa edeltää aina jotenkin ymmärretty muutos, joka on suhteessa kontekstiin, jossa muutos tapahtuu. Muutos ei kuitenkaan itsessään ilman valintaa riitä ajattelumalliksi. Teoriasta ei voi siirtyä ilman tekoa (valintaa) käytäntöön. Valinta vaatii harkintaa.

Käytännöt siis objektivoivat ihmistä erilaisiksi subjekteiksi. Mitä ihmiset tekevät tässä ja nyt, on strategisen analyysin lähtökohta. Meidän tulisi tutkia, miten ajallisesti ja paikallisesti muuttuvat käytännöt vaikuttavat ajatteluamme. Miten toimintatapojen muutokset vaikuttavat tapaamme ajatella ja miten voimme tutkia tuon ajattelumme mahdollista muuttumista? Meidän siis pitäisi tutkia sitä, mitä pidetään totuutena normaalissa hallinnossa. Lisäksi meidän tulisi analysoida niitä uuden teknologisen hallinnan muotoja, jotka vaikuttavat, leviävät ja kehittyvät arjessamme. Nämä uudet arjen toiminnat pitäisi kytkeä siihen, mitä pidämme tietona ja totuutena.

Ihmisen ajattelu muodostaa hierarkioita alkaen strategioista, jotka vaikuttavat käsitteiden muodostumiseen, jotka puolestaan vaikuttavat subjektivoimisen sääntöihin ja tämä taas objektivoimiseen. Säännöt voivat vaikuttaa kuitenkin vain siellä, missä ne on omaksuttu. Säännöt määräävät, mikä on totta ja mikä ei, vain siellä, missä näitä sääntöjä noudatetaan. Vaikka jotkut käsitteet eivät olisi totta tietyissä sääntöhierarkioissa, ne voivat hyvin olla totta joissakin toisissa sääntöverkostoissa. Esimerkiksi kesti melko kauan saada alun perin luostareissa, armeijoissa ja sairaaloissa kehitetyt ihmisen toiminnan valvomisen ja tehostamisen käytännöt mukaan vankiloihin, kouluihin ja työpaikoille.⁹

Ihminen voi parantua kovalla työnteolla ja tiukalla päivärutiinilla. Ihminen voi osoittaa olevansa yhteiskuntakelpoinen automatisoimalla itsensä. Tällaista kuri-ajattelua käyttävät laitokset eivät toimi täysin toisistaan riippumattomina

⁹ Kai Alhanen, *Käytännöt ja ajattelu Michel Foucault'n filosofiassa* 2007, 72, 89, 108.

vaan muodostavat verkoston, jolla on yhteisiä päämääriä, tekniikoita ja vaikutuksia.

Kansalaisstrategia

On helppo huomata, että hallitusten, kirkkokuntien ja muiden manipulaattoreiden toiminta on harhaanjohtavaa ja ala-arvoista suhteessa niihin arvoihin, joille annamme julkisen tunnustuksen. Emmehän me ole tyhmiä emmekä sokeita. Mutta toisaalta on ilmeistä, että näin luodun "tiedon" ala on niin valtaisa, ettei mikään kriittinen mieli pysty valikoimaan ja erittelemään syntyvää informaatiota eikä vertailemaan sitä tosiasioihin, mikäli sellaisia on. Hämmennys on nyt luonnollinen olotila. Niinpä näyttää ilmeiseltä, että jos haluamme pitää demokratiaa toivottavana, silloin vainoharha ja epäluulo ovat tärkeitä menetelmiä, silläkin uhalla, että meitä pidetään kypsymättöminä tai sairaina. On oltava vainoharhainen kulutusyhteiskunnan tekniikoita ja massayhteiskunnan "välttämättömyyksiä" kohtaan.

On olemassa selvä ero vainoharhan uhrina olemisessä ja vainoharhan käyttämisessä. Alistettu ja hämätty tekee viisaasti, kun ottaa eroa uskomusjärjestelmistä, jolla hänet on alistettu ja hämätty. Hänelle huhut ja epäluulo, joita levitetään julkista informaatiota vastaan, on tärkeä ajatusten vapauttaja. Kaikki hallituksia, kirkkoja, yrityksiä vastaan suunnattu huhumylly, on se kuinka mielipuolista tahansa, on keino arvioida astetta, jolla manipulaatio toimii.

Niinpä voisi ajatella, että, päinvastoin kuin kypsyyden apostolit sanovat, juuri vainoharhaisuus ja hurjimpien salaliittoteorioiden kokeellinen punnitseminen ja vakavastiottaminen ovat tänä aikana erityisen viisas kansalaisstrategia. Se on raskasta eikä luultavasti johda muutokseen, mutta sen avulla voi säilyttää sen, mihin sentään voi jotakin vaikuttaa, nimittäin itsekunnioituksensa, joka kuitenkin on kaiken itselähtöisen toiminnan alku.